

NOVÁ POJMENOVÁNÍ V LEXIKU Z OBLASTI SOCIÁLNÍ PRÁCE A SOCIÁLNÍ POLITIKY

Zdeňka Vychodilová (Olomouc)

Abstrakt:

Príspevek poukazuje na procesy neologizace slovní zásoby současné ruštiny v oboru sociální práce a úzce souvisejících tematických oblastí. Autorka konstatuje, že dynamické změny v mimojazykové realitě se v lexiku odrážejí jednak ve značné koncentraci lexikálních neologismů nejrůznějších typů, jednak v existenci bílých míst v terminologii, neboť jazyk nestačí dostatečně rychle reagovat na nové skutečnosti ve sledované oblasti.

Klíčová slova: neologismus, neologizace, neosémém, abreviatura, sociální práce, sociální politika

New Designations in the Lexicon of Social Services and Policy

Abstract:

The paper observes processes of neologization of today's Russian lexicon in the field of social services, as well as in closely related thematic spheres. As the author concludes, dynamic changes in off-langue reality are reflected in the lexicon, on one hand by a high concentration of lexical neologisma of various types, on the other hand by existence of blank areas in terminology, as the language does not cope promptly enough with all new facts in a monitored area.

Key words: neologism, neologization, neosemanteme, abbreviation, social services, social policy

Lexikum je, jak je všeobecně známo, nejproměnlivější a nejdynamičtější oblastí jazyka. Náš příspěvek je stručným exkurzem do nové slovní zásoby v oboru sociální práce a úzce souvisejících oblastí, kde byla aktualizace lexika v popřestavbovém období motivována společenskými potřebami obzvláště naléhavě.

Materiál jsme čerpali z textů psané i mluvené běžné a profesní komunikace. Převážně šlo o autentické texty z oblastí sociální práce a souvisejících tematických oblastí uveřejněné na webových stránkách sociálních orgánů a organizací a v běžných periodikách a o rozhovory s odborníky z dané oblasti. Status neologismu vybraných lexikálních jednotek jsme ověřovali v dostupných slovnících a u rodilých mluvčích.

Přestože je problematika neologismů a neologizace jedním z aktuálních témat současné lingvistiky, není lingvistický status neologismu doposud uspokojivě vyřešen (srov. např. Čermák 2010, s. 219–220). V našem stručném vystoupení rezignujeme na teoretické výklady, cílem je upozornit na některé, podle našeho názoru zajímavé, tendence v dynamice a aktualizaci slovní zásoby z vymezené oblasti. Pro potřeby tohoto příspěvku definujeme neologismus záměrně zjednodušeně jako slovo nebo užití slova, které jazyková komunita vnímá jako nové. Zároveň jsme si však vědomi relativity tohoto pojmu, neboť časové údobí, během něhož můžeme určitému výrazu přepisovat status neologismu, mnohdy bývá těžko postizitelné a může být poměrně krátké. Zde se soustředíme na období zhruba od počátku 90. let do současnosti. V klasifikaci neologismů v dalším výkladu budeme uplatňovat klasifikační kritérium chronologické v kombinaci s kritériem lexikálně-sémantickým, slovtvorným a etymologickým.

Na rozdíl od mnoha jiných oblastí života společnosti figuruje v sociálním lexiku poměrně **málo slov nově přejatých z cizích jazyků**:

Za tzv. absolutní neologismy z této skupiny můžeme pokládat lexémy typu *спрутворк, спрутворкер; супервизор, супервизия, супервизорство, спонсор, спонсорство, спонсировать* a další odvozeniny, *мигрант (трудящийся-мигрант), гастарбайтер, памперсы* a d., které se v ruštině objevují poprvé. Některé z nich mají domácí protějšky (*супервизия – надзор*, popř. *наставничество, волонтер – доброволец*). O nezakotvenosti některých přejatých neologismů v grafickém systému ruštiny svědčí jejich několikerá grafická podoba, srov. např.: *спрутворк* i *спрутуорк*, *супервизор* i *супервайзер*, *секонд-хэнд* i *сэконд-хэнд*, *эвтаназия* i *евтаназия* i *эйтаназия* a další.

Složitější historii začleňování do ruského lexika má termín *хоспис*: toto původem latinské pojmenování se v ruštině doslova mihlo v desátých letech 20. století v souvislosti se zřízením prvního sanatoria pro onkologicky nemocné v r. 1903 a znovu pak přešlo do aktivního užívání se založením prvního hospicu v Moskvě v r. 1990.

Termín *хоспис* tedy reprezentuje další typ neologismů, a to pojmenování „vytažených“ ze starších vrstev jazyka (popř. z periferie do centra) a jejich **vřazení do jazyka soudobého**. Jde jak o revitalizované lexémy domácího původu, tak o slova přejatá, srov. např.: adjektivum *благотворительный* (jemuž jako synonymum konkuruje výraz *харитативный*, zatímco substantivum *благотворительность* již synonymní paralelu cizího původu nemá), *ночлежка, мценат, профилактика беспризорности* a další.

Výrazná je tendence k **adaptaci** přejatých neologismů jak v oblasti pravopisné a výslovnostní, tak v oblasti morfologické. Jde o přizpůsobení cizích hlásek ruské výslovnosti (*волонтер*), tendence skloňovat původně nesklonná jména (*секонд-хэнд, -а, -у, ...*) atd.

Některé neologismy jsou výsledkem **slootovorné hybridizace** cizího výrazu s domácím, srov. hybridní kompozita *грантодатель, грантополучатель*; vedle *наркоман* existuje také *наркопотребитель*, vedle *наркобизнес* se zároveň užívá i *наркоторговля*, vedle *воркоголик* též *трудоголик* atd.

Komponent *нарко-* se postupně stal základem rozsáhlé řady dalších kompozit a odvozenin, srov.: *наркокартель, наркополицейский, наркокурьер* (*В Чехии задержан наркокурьер, перевозивший кокаин в коврике чемодана*), *наркотрафик* (*Сотрудничество США и России в борьбе с наркотрафиком носит мифический характер*), *наркодельцы* – totéž so *наркоторговцы*, *наркораспространитель* (*драгдилер, наркодилер*), *наркорынок, наркомафия, наркомафиозный, наркотизация, наркоденьги – наркодел –* výrobce drog, *наркоделец –* drogový dealer, též *драгдилер, наркоделец*; expr. *наркота* – droga, *fet, нарк, нарком, наркот, наркоша* – narkoman ad.

V souboru neologismů ze sociální oblasti figurují také tzv. **neosémémy**, tedy sémantické neologismy, v nichž se nový pojem spojuje s existující formou. Jde tedy o pojmenovací jednotky vzniklé změnou sémantiky již existujících lexikálních jednotek nebo alespoň posunem jejich významu, častou právě v souvislosti se změnou jejich kolokability. Např. *волонтер* spolu s ruským *доброволец, телефон доверия, социальная служба, защищенная мастерская, временное убежище* a další.

Princip neologizace se bohatě uplatňuje též při tvoření **abreviatur**, jak iniciálových (srov. např. *БОО – Благотворительная организация, БФ – Благотворительный фонд, НКО – некоммерческая организация, МРОТ – минимальный размер оплаты труда*), tak skupinových, tzv. zkratkových slov (např. *бич – бывший интеллигентный человек – homeless, Минсоцразвития – Министерство здравоохранения и социального развития, Минсоцзащиты – Министерство социальной защиты*). Z nich se bezesporu jako slootovorně nejprogresivnější jeví zkratkové slovo *бомж* (лицо без определенного места жительства), které se stalo produktivním základem pro nové a nové odvozeniny. Dnes již existuje rozvětvené, slovnědruhově bohaté slootovorné hnízdo o několika desítkách různě sémanticky odstíněných lexikálních jednotek. Zde uvádíme pouze některé z nich:

бомж, бомжиха, бомжовка, бомжечка, бомжонки, бомжик, бомжатник, бомжатица, бомжеватость, бомжамания, бомжепристанище; *набомжевать, сбомжевать(ся), пробомжевать, побомжевать, бомжануть* ad.

Zkratkové slovo *бомж* se stalo také slootovorným motivantem izolexémních derivátů, které vznikaly buď téměř současně, nebo se postupně přičleňovaly k již existujícím lexémům, srov. např. adjektivní a slovesné řady: *бомжий, бомжовый, бомжеский, бомжачий, бомжеватый*; *бомжить, бомжевать, бомжатить* ad.

„Akční rádius“ motivantu *бомж* se neustále rozšiřuje, jak o tom svědčí např. tyto neologismy:

Интернет-бомж (кибер-бомж) – člen společenství, jehož cílem je vydělat si na internetu prostředky na zakoupení bydlení.

Бомж-пакет – hovorový název pro levné instantní nudle (*Затарился на всю дорогу. Бомж-пакетов разных с двадцатник взял.*)

Скинуть бомжа, скинуть бомжика – poslat někomu sms s prosbou o zpětné zavolání (volající nemá peníze na to, aby sám zavolal).

V této souvislosti je také zajímavé, že pro onemocnění běžně označované internacionální zkratkou AIDS užívá ruština abreviaturu vlastního názvu, tedy *СПИД (синдром приобретенного иммунодефицита)*, která již dostala charakter gramaticky plnoprávné lexikální jednotky (*помощь больным СПИДом*), na rozdíl od zkratky pro HIV – *ВИЧ – вирус иммунодефицита человека*, která stále zůstává nesklonná.

Nejpočetněji jsou v našem souboru zastoupena sdružená pojmenování pro nové skutečnosti sociálně-společenské reality, jejichž novost spočívá právě v jedinečnosti spojení konkrétních komponentů, tvořených zpravidla „starými slovy“, srov. např.

Социальный работник, социально-реабилитационный центр, социально-медицинский патронаж, уличный журнал Путь домой, социальный консультант, биржа труда, бюро по трудоустройству, служба занятости населения, касса по безработице, коммуитарный центр, пункт (временного) обогрева, Дом на полдороги, кризисный стационар, служба занятости населения, секс-рабыня, секс-индустрия a mnohá další.

Na základě strukturální charakteristiky víceslovných pojmenování, tj. podle ústředního členu, který je nositelem slovnědruhově platnosti pojmenování jako celku, můžeme vydělit a) pojmenování substantivní (*благотворительный фонд*), b) pojmenování adjektivní (*социально-реабилитационный*) a c) pojmenování verbální (*принимать колеса*). V rusko-českém srovnání vyznívá relace víceslovná – jednoslovná pojmenování jednoznačně ve prospěch převahy víceslovných pojmenování v ruštině.

Mnohé neologismy se postupem času staly slovotvorným modelem pro tvoření dalších neologismů, např.: *новые русские* → *новые бедные, воркоголик* → *сексоголик, наркоголик* atp.

Neologizace se nevyhýbá ani frazeologii dané oblasti; bohatě zastoupena je zejména v komunikačním substandardu – jako příklad uvádíme neofrazém *Сесть на иглу* v různých modifikacích:

Сесть/садиться на иглу – stát se drogově závislým, *сидеть на игле* – být narkoman, pravidelně užívat drogy, *сажать/посадить на иглу* – přimět někoho užívat drogy, *слезать (спрыгнуть, соскочить) с иглы* – zbavit se/zbavovat se

závislosti. V podobném významu: *Сидеть на колесе, принимать колеса, колесовать.*

Za svým způsobem neologismy můžeme považovat i eticky a politicky korektní výrazy (prozatím užívané převážně v profesní terminologii), které zaměňují běžně užívané, ovšem z pohledu mezinárodních etických norem neetické termíny: např. místo *инвалид* – *человек с ограниченными возможностями здоровья*, místo *слепой* – *незрячий*, *гражданин с недостатками слуха и речи*, místo *негр* – *афроамериканец* apod.

Ovšem dynamika změn v realitě sociální práce je tak intenzivní, že jazyk nestačí vždy dostatečně rychle reagovat a vznikají tak „lakuny“, bílá místa ve slovní zásobě, která si často uvědomíme až při překladu z mateřského, popř. cizího jazyka do ruštiny. Ruština např. nemá jednoznačná pojmenování terminologického charakteru pro *низкопrahовá zařízení, komunitní práci, азыловый дům* atd. – přestože tyto jevy v mimojazykové skutečnosti vznikají a existují.

Závěr: Zkoumání neologismů a problematiky neologizace lexika současné ruštiny je téma v dnešní době dynamického vývoje slovní zásoby ze zřejmých důvodů velmi aktuální. Každá komunikační oblast má své zvláštnosti – našim cílem bylo naznačit některá specifika neologizace v úzce vymezeném jazykovém materiálu s tematikou sociální práce a sociální politiky. Spousta dílčích problémů spojených s procesem neologizace a neologismy obecně zůstává a zřejmě dlouho zůstane nedořešena, již z důvodu obtížné uchopitelnosti samotného pojmu neologismus.